

Walter Schlesinger (1908-1984)¹

Walter Schlesinger urodził się 28 kwietnia 1908 r. w niewielkim saskim mieście Glauchau, położonym malowniczo na wyniosłym brzegu Zwickauer Mulde, jako jedyny syn radcy (*Oberstudienrat*), doktora Alberta Schlesingera i Heleny z domu Zschiegner. Po ukończeniu miejscowego gimnazjum realnego podjął w roku 1927

¹ Niniejszy tekst oparty został przede wszystkim w kwestiach biograficznych na następujących pracach: H. K. Schulze, Nachruf: Walter Schlesinger 28.04.1908 – 10.06.1984, *ZfO* 33, 1984, z. 2, s. 227-243; J. Fleckenstein, Walter Schlesinger, 28. April 1908 – 10. Juni 1984, *Jahrbuch der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen* 1984, s. 72-81; H. Patze, Erinnerungen an Walter Schlesinger, w: *Ausgewählte Aufsätze von Walter Schlesinger 1965-1979*, red. H. Patze, F. Schwind, Sigmaringen 1987 [Vorträge und Forschungen, 34], s. IX-XXVIII (z wieloma informacjami natury bardziej osobistej); W. Schich, Walter Schlesinger (1908-1984). Seine Bedeutung für die genetische Siedlungsforschung in Mitteleuropa, *Siedlungsforschung – Archäologie – Geschichte – Geographie* 6, 1988, s. 215-221; E. Magnou-Nortier, Un grand historien: Walter Schlesinger, *Francia* 16, 1989, z. 1, s. 155-167 (zarazem omówienie zbioru prac W. Schlesingera, *Ausgewählte Aufsätze*); M. Gockel, Die Anfänge des „Mitteldeutschen Arbeitskreises“ und der „Forschungsstelle für geschichtliche Landeskunde Mitteldeutschlands“, *Neues Archiv für Sächsische Geschichte* 64, 1994, s. 223-232; tenże, Die Übersiedlung Walter Schlesingers nach Marburg im J. 1951, tamże, 72, 2002, s. 215-253; Th. Fischer, Schlesinger Walter, w: *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, t. 27, wyd. 2, Berlin – New York 2004, s. 175-179; K. Neitmann, Eine wissenschaftliche Antwort auf die politische Herausforderung des geteilten Deutschlands und Europa. Walter Schlesinger, die ost(mittel)deutsche Landesgeschichte und die deutsche Ostforschung, w: *100 Jahre Landesgeschichte (1906-2006). Leipziger Leistungen, Verwicklungen und Wirkungen*, red. E. Bünz, Leipzig 2012 [Schriften zur sächsischen Geschichte und Volkskunde, 18], s. 225-284; W. Schich, rec. zbioru prac W. Schlesingera, *Beiträge zur Geschichte der Stadt Glauchau* (zob. niżej), w: *Neues Archiv für Sächsische Geschichte* 82, 2011, s. 327-329. Zbiór ten został poprzedzony tekstem redaktora, Enno Bünza, Walter Schlesinger (1908-1984) – ein Lebensbild, w: W. Schlesinger, *Beiträge zur Geschichte der Stadt Glauchau*, red. E. Bünz, współpr. Th. Lang, Dresden 2010 [Bausteine aus dem Institut für Sächsische Geschichte und Volkskunde, 18], s. 11-22.

Z okazji stulecia urodzin Schlesingera w listopadzie 2008 r. odbyło się w Marburgu kolokwium jemu poświęcone, którego materiały ukazały się na łamach „*Hessisches Jahrbuch für Landesgeschichte*”: W. Schich, Walter Schlesinger und die Stadtgeschichtsforschung. Von der Heimatgeschichte und mitteldeutschen Landesgeschichte zur Erforschung der Anfänge des Städtewesens in Mitteleuropa – oder: Von der Burg zur Stadt, *Hessisches Jahrbuch für Landesgeschichte* 60, 2010, s. 213-236; E. Bünz, Landesgeschichte als Grundlage der allgemeinen Geschichte. Walter Schlesinger und die sächsische Landesgeschichtsforschung, tamże, s. 237-263; K. Neitmann, Walter Schlesinger und die mittelalterliche deutsche Ostsiedlung. Fragestellungen, Kontroversen, Wirkungen, tamże, s. 264-275; U. Braasch-Schwersmann, Walter Schlesinger in seiner Marburger Zeit – Forschungen zu Hessen, tamże, s. 276-295; T. Zotz, Walter Schlesinger im Konstanzer Arbeitskreis für mittelalterliche Geschichte und sein Beitrag zur Verfassungs- und Landesgeschichte, tamże, s. 296-308. Por. szeroką panoramę: *Die deutschsprachige Mediävistik im 20. Jahrhundert*, red. P. Moraw, R. Schieffer, Ostfildern 2005 [Vorträge und Forschungen, 62], a w niej zwłaszcza obszerną rozprawę M. Wernera, Zwischen politischer Begrenzung und methodischer Offenheit. Wege und Stationen deutscher Landesgeschichtsforschung im 20. Jahrhundert (s. 251-364).

studia historyczne, germanistyczne, etnologiczne i filozoficzne w Tybindze, gdzie duże wrażenie na nim wywarły wykłady Johannes Hallera. Rychło jednak przeniósł się do Lipska. Tu nawiązał kontakt z Rudolfem Köttschke (1867-1949) i kierowanym przez niego seminarium historii krajowej i osadnictwa (*Seminar für Landesgeschichte und Siedlungskunde*). Uzyskał na nim asystenturę i w 1935 r. doktoryzował się na podstawie napisanej pod kierunkiem Köttschkego dysertacji, dotyczącej niewielkiego saskiego władztwa Schönburg², którego ośrodek stanowiły zamek i miejscowość Glauchau. Choć już w 1929 r. wstąpił do NSDAP, nic nie wiadomo o jakimkolwiek aktywnym uczestnictwie Schlesingera w tej partii³. Nie aprobował on zmian w profilu i zadaniach swojego seminarium, gdy następcą emerytowanego Köttschkego, Adolf Helbok, rozpoczął przekształcanie go w duchu nazistowskim. Na szczęście dla Schlesingera, pojawiła się możliwość zatrudnienia od 1 kwietnia 1936 r. na stanowisku asystenta w Instytucie Historycznym Uniwersytetu Lipskiego, kierowanym wówczas przez Hermanna Heimpla i Ottona Vosslera. W 1940 r. habilitował się na podstawie opublikowanej w roku następnym monografii *Die Entstehung der Landesherrschaft. Untersuchungen vorwiegend nach mitteldeutschen Quellen* (Dresden 1941)⁴. Po odejściu Helboka z Lipska Schlesingera 1 listopada 1942 r. mianowano nadzwyczajnym profesorem *Deutsche Landes- und Volksgeschichte* oraz dyrektorem instytutu założonego przez Köttschkego, przemianowanego tymczasem na *Institut für Deutsche Landes- und Volksgeschichte*. Od 1940 r. Schlesingerowi wypadło wszakże służyć w Wehrmachcie. Wyrażone w prywatnym, lecz przechwyconym przez cenzurę, liście krytyczne uwagi dotyczące wojny i sposobu jej prowadzenia doprowadziły do sądu wojennego. Na szczęście dla Schlesingera wszystko skończyło się na kilkutygodniowym areszcie i skierowaniu do kompanii karnej na Bałkany, gdzie został ciężko ranny w ramię. Skutki zranienia okazały się trwałe, władzy w prawym ramieniu i ręce nigdy nie odzyskał, ale doraźnie został zwolniony z czynnej służby. Podjął w semestrze zimowym 1944/1945 działalność dydaktyczną na zniszczonym Uniwersytecie Lipskim, w listopadzie 1945 r. zwolniono go jednak ze względu na przynależność do partii nazistowskiej.

Nastaly ciężkie czasy. Z pomocą (raczej symboliczną w sensie materialnym) pospieszyły czynniki kościelne. W latach 1947-1951 Schlesinger na zlecenie krajowych władz Kościoła Ewangelicko-Luterańskiego w Saksonii przygotowywał obszerną monografię średniowiecznych dziejów Kościoła w tym kraju, która ukazała się drukiem w dwóch tomach dopiero w 1962 r.⁵ Nie ziściły się zamiary powrotu na Uniwersytet Lipski ani objęcia katedry na berlińskim Uniwersytecie Humboldtów.

² W. Schlesinger, *Die Schönburgischen Lande bis zum Ausgang des Mittelalters*, Dresden 1935.

³ Jak stwierdził O. G. Oexle, „Staat” – „Kultur” – „Volk”. *Deutsche Mittelalterhistoriker auf der Suche nach der historischen Wirklichkeit 1918-1945*, w: *Die deutschsprachige Mediävistik*, s. 94: „Auch sind von Schlesinger keine publizistischen Beiträge für das NS-Regime bekannt geworden, wie wir sie von so vielen anderen prominenten Mediävisten kennenlernen mußten”.

⁴ Przedruk w z obszernym wstępem: Darmstadt 1964. Monografia ta zainaugurowała serię „Sächsische Forschungen zur Geschichte”.

⁵ W. Schlesinger, *Kirchengeschichte Sachsens im Mittelalter*, Köln-Graz 1962 [*Mitteldeutsche Forschungen*, 27].

W listopadzie 1951 r. opuścił NRD, w której coraz trudniej było uprawiać naukę w rozumieniu Schlesingera, i osiadł wraz z przybyłą później rodziną w Marburgu. Po okresie pewnego prowizorium – stypendium *Deutsche Forschungsgemeinschaft*, umożliwiającym mu przynajmniej utrzymanie i pracę naukową, w semestrze zimowym 1954/1955 uzyskał ordynariat historii średniowiecznej i nowożytnej z punktem ciężkości na historię ustroju na Wolnym Uniwersytecie Berlińskim (*Freie Universität Berlin*), gdzie został także współdyrektorem Instytutu im. Fryderyka Meineckego. W tym pionierskim okresie młodej uczelni obok Schlesingera działali tacy uczeni, jak Hans Herzfeld, Wilhelm Berges i Herbert Helbig, a asystentami Schlesingera zostali Wolfgang H. Fritze i Heinz Quirin. Z większością z nich wiązały Schlesingera odąd bliskie kontakty naukowe, a nawet osobiste. W 1960 r. skorzystał Schlesinger z powołania na uniwersytet we Frankfurcie nad Menem, gdzie objął ordynariat historii średniowiecznej, nowożytnej oraz nauk pomocniczych historii i gdzie pozostał do 1964 r. Mieszkania w Marburgu nie opuścił, choć dojazdy do i z Berlina nie mogły w ówczesnych warunkach być zbyt łatwe. W 1964 r. zdecydował się na powrót do Marburga, gdzie objął ordynariat historii średniowiecznej i wraz z Helmutem Beumannem i Walterem Heinemeyerem pełnił funkcję dyrektora Instytutu Historii Średniowiecznej, Nauk Pomocniczych Historii i Geografii Historycznej (*Geschichtliche Landeskunde*), i gdzie już od 1960 r. kierował stworzonym z własnej inicjatywy ośrodkiem badań nad historią Niemiec Środkowych (*Forschungsstelle für geschichtliche Landeskunde Mitteldeutschlands*). Zyskał znaczną reputację, niewykraczającą jednak, zauważmy, poza RFN. Z otrzymanych godności, które wszakże najczęściej wiązały się z dodatkowymi pracochłonnymi obowiązkami, odnotujemy członkostwo Getyńskiej i Bawarskiej Akademii Nauk, kuratorium (przez pewien czas także prezydenturę) Instytutu Porównawczej Historii Miast w Münster, członkostwo rady naukowej Instytutu Herdera w Marburgu, Rzymsko-Germańskiej Komisji Niemieckiego Instytutu Archeologicznego we Frankfurcie nad Menem, Komisji Historycznej w Berlinie, Collegium Carolinum w Monachium, wreszcie Konstancjańskiej Grupy Roboczej do Historii Średniowiecznej. W 1968 r. otrzymał godność doktora honorowego na Wydziale Prawa uniwersytetu w Getyndze i Wydziału Teologicznego uniwersytetu w Heidelbergu. Sześćdziesięciolecie urodzin Schlesingera przyniosło też kilka dedykowanych mu ksiąg pamiątkowych⁶. Jednocześnie jednak fala zaburzeń studenckich, których Marburg był jednym z głównych ośrodków, przełomu lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych (z apogeum w 1968 r.) przyniosła Schlesingerowi, podobnie jak i innym profesorom „starej daty”, wiele upokorzeń, łącznie z bojkotem zajęć. Wydarzenia te, podobnie jak nienajlepszy stan zdrowia, a także otwarcie deklarowana chęć skoncentrowania się na pracy ściśle naukowej, skłoniły Schlesingera do skorzystania z możliwości jak najwcześniejszego przejścia na emeryturę, co nastąpiło z końcem sierpnia 1973 r. W 1983 r. Uniwersytet Marburski uczcił go prestiżową

⁶ Festschrift für Walter Schlesinger, red. H. Beumann, t. 1-2, Köln–Wien 1973-1974 [*Mitteldeutsche Forschungen*, 74]; *Historische Forschungen für Walter Schlesinger*, red. H. Beumann, Köln–Wien 1974; *Geschichte und Verfassungsgefüge*. Frankfurter Festgabe für Walter Schlesinger, Wiesbaden 1973 [*Frankfurter historische Abhandlungen*, 5].

Nagrodą Braci Grimm. W tym czasie Schlesinger był już dotknięty ciężką chorobą, która wyłączyła go z jakiejkolwiek aktywności zawodowej i której uległ ostatecznie 10 czerwca 1984 r.⁷

Po śmierci w 1959 r. żony Johanne z domu Hillerdt, która jako aptekarka z zawodu pomagała przeżyć rodzinie trudne lata powojenne, w 1966 r. ponownie wszedł w związek małżeński z Johanną Tode, wiernie mu towarzyszącą po niełatwy kres życia.

Dorobek naukowy Waltera Schlesingera jest imponujący⁸, podobnie jak zakres tematyczny jego prac. O znacznej wartości naukowej mogą świadczyć liczne późniejsze, niekiedy kilkakrotne, wydania wielu z nich. Dostęp do zasadniczej ich części ułatwiają cztery uzupełniające się tematycznie zbiory prac Schlesingera: *Mitteldeutsche Beiträge zur deutschen Verfassungsgeschichte des Mittelalters* (Göttingen 1961, ss. 490) i *Beiträge zur deutschen Verfassungsgeschichte des Mittelalters* (t. 1: *Germanen, Franken, Deutsche*; t. 2: *Städte und Territorien*, Göttingen 1963, ss. 348 + 269) oraz wydane pośmiertnie *Ausgewählte Aufsätze von Walter Schlesinger 1965-1979*⁹ i *Beiträge zur Geschichte der Stadt Glauchau*¹⁰.

W twórczości Schlesingera można wyodrębnić kilka nurtów powiązanych z sobą tak w sensie merytorycznym, jak również metodycznym. Nie trudno też zaobserwować stopniowe rozszerzanie się pola badawczego. Cała twórczość dotyczy społeczeństwa i ustroju średniowiecznych Niemiec, zwłaszcza wczesnego średniowiecza, oraz – mówiąc najogólniej – niemiecko-słowiańskiego pogranicza. Ustrój (*Verfassung*) Schlesinger rozumiał bardzo szeroko i nowocześnie, nie ograniczając tego pojęcia do aspektów formalno-prawnych, lecz w ścisłym powiązaniu z przemianami struktur społecznych, politycznych, przede wszystkim zaś – co jest dowodem przyswojenia sobie problematyki i metodyki lipskiej szkoły R. Kötzschkego, którego zawsze uznawał za swego nauczyciela, choć nie ze wszystkimi jego poglądami się zgadzał – historyczno-osadniczych. Sprzyjało temu dobre przygotowanie germanistyczne uczonego oraz docenianie przez niego, zwłaszcza w miarę upływu czasu, znaczenia badań archeologicznych i lingwistycznych (w tym onomastycznych). Początki naukowej twórczości Schlesingera wiążą się, jak już wiemy, z historią lokalną jego „małej” saskiej ojczyzny. Swemu rodzinnemu miastu Glauchau, wchodzącemu przez szereg stuleci w skład władztwa panów na Schönburgu, poświęcił szereg materiałowych prac,

⁷ Gdy pod koniec 1977 r. jako stypendysta Fundacji im. Aleksandra Humboldta przybyłem do Marburga (miasto to rychło mnie oczarowało), było już za późno, nie było mi dane poznać Uczonego, którego pismom bardzo wiele wtedy i później zawdzięczałem.

⁸ Zestawiona przez jego ucznia Michaela Gockela bibliografia prac Schlesingera (dołączona do zbioru pt. *Ausgewählte Aufsätze*, s. 647-670 i przedrukowana w zbiorze *Beiträge zur Geschichte der Stadt Glauchau*, s. 127-145) obejmuje 12 pozycji książkowych autorskich, 9 redaktorskich lub współredaktorskich, 73 artykuły i rozprawy (najczęściej obszernie) w periodykach naukowych i różnego rodzaju pracach zbiorowych, udział (niekiedy intensywny) w 10 opracowaniach typu leksykalnego, 5 sprawozdań dotyczących przedsięwzięć naukowych, 7 tekstów wspomnieniowych i nekrologicznych, 7 tekstów zakwalifikowanych jako publicystyczne oraz znaczną (doliczyłem się ponad 140) liczbę recenzji, w tym sporo zbiorczych, często znacznej objętości.

⁹ Stron XXVIII + 696; zob. rec. J. Ehlersa w: *Göttingische Gelehrte Anzeigen* 240, 1988, s. 263-282 i artykuł M. Magnou-Nortier, *Un grand historien* (jak w przyp. 1).

¹⁰ Stron 160, 3 plany miast; zob. rec. W. Schicha (jak w przyp. 1).

w tym wspomnianą pracę doktorską z 1935 r. (prace z tego zakresu znalazły się w wymienionym zbiorze jego prac *Beiträge zur Geschichte der Stadt Glauchau*, opublikowanym wiele lat po śmierci autora). W 1954 r. ukazała się dość obszerna (stron 191) monografia władztwa panów na Schönburgu¹¹, poprzedzona jeszcze obszerniejszą (stron 224, tabl.) monografią początków miasta Chemnitz na tle innych miast środkowoniemieckich¹². Jak już z podtytułu tej monografii wynika, autorowi chodziło także o określenie roli miast w zamysłach i strategii władzy królewskiej. To że książka o Chemnitz mogła się jeszcze ukazać w NRD po wyjeździe Schlesingera do RFN, nie było wydarzeniem oczywistym. Jak zdaje się wynikać ze wspomnieniowego artykułu jego przyjaciela Hansa Patzego, czynniki miarodajne w NRD zachowały w tym okresie swego rodzaju respekt czy kurtuazję wobec Schlesingera, nie sprzeciwiając się np. jego udziałowi w ostatnim (jak się miało okazać) ogólnoniemieckim zjeździe archiwistów w Weimarze w maju 1952 r. i zezwalając, mimo ostentacyjnie przez uczonego okazywanej dezaprobaty wobec coraz jaskrawszych przejawów upolitycznienia nauki w jego trakcie, na szybką emigrację jego rodziny wraz z księgozbiorem i wyposażeniem mieszkania do Marburga¹³. Na uwagę zasługuje fakt, że przygotowany przez Schlesingera i opublikowany w 1949 r. pod auspicjami Uniwersytetu Lipskiego dwutomowy zbiór źródeł do historii miast Niemiec Środkowych ukazał się anonimowo, choć wymieniono jego nazwiska we wstępie¹⁴.

Już w opublikowanej w 1941 r. rozprawie habilitacyjnej o wykształcaniu się władztwa terytorialnego (*Landesherrschaft*), głównie na obszarach średniowiecznej Saksonii i Turyngii¹⁵, Schlesinger sporo uwagi poświęcił zagadnieniom dawnego sąsiedztwa niemiecko-słowiańskiego. Z biegiem czasu problematyka ta, w okresie nazistowskim niemogąca być szerzej, a już z pewnością obiektywnie badana, zdobywała sobie w twórczości Schlesingera miejsce uprzywilejowane. Co prawda, bezpośrednio problematyki słowiańskiej bądź kształtowania się stosunków słowiańsko-niemieckich po objęciu terenów Połabia przez Niemców, dotyczyło tylko kilka rozpraw¹⁶, jednak wiele dalszych prac Schlesingera na temat różnych aspektów dziejów wczesnośredniowiecznych Niemiec (ważniejsze z nich zostaną wymienione w dalszej

¹¹ W. Schlesinger, *Die Landesherrschaft der Herren von Schönburg. Eine Studie zur Geschichte des Staates in Deutschland*, Münster-Köln 1954 [Quellen und Studien zur Verfassungsgeschichte des Deutschen Reiches in Mittelalter und Neuzeit, 9/1].

¹² *Die Anfänge der Stadt Chemnitz und anderer mitteldeutscher Städte. Untersuchungen über Königtum und Städte während des 12. Jahrhunderts*, Weimar 1952.

¹³ Zob. H. Patze, *Erinnerungen*, s. XII.

¹⁴ *Quellen zur älteren Geschichte des Städtewesens in Mitteldeutschland*, cz. 1-2, Weimar 1949 [Quellen zur mitteldeutschen Landes- und Volksgeschichte, 1 = Studienbücherei, 4-5], ss. 285 + 165.

¹⁵ Por. wyżej przyp. 4.

¹⁶ *Die deutsche Kirche im Sorbenland und die Kirchenverfassung auf westslawischen Boden*, ZfO 1, 1952, s. 345-371, przedruk w: *Mitteldeutsche Beiträge*, s. 133-157 (uzupełnienia s. 472-473); *Die Gerichtsverfassung des Markengebiets östlich der Saale im Zeitalter der deutschen Ostsiedlung*, JGMOD 2, 1953, s. 1-93, przedruk w: *Mitteldeutsche Beiträge*, s. 4-132 (uzupełnienia s. 471-472); *Bemerkungen zu der sogenannten Stiftungsurkunde des Bistums Havelberg von 946 Mai 9*, JGMOD 5, 1956, s. 1-38, przedruk w: *Mitteldeutsche Beiträge*, s. 413-446 (uzupełnienia s. 487-488); *Die Verfassung der Sorben, w: Siedlung und Verfassung der Slawen zwischen Elbe, Saale und Oder*, red. H. Ludat, Giessen 1960, s. 75-102, przedruk w: *Mitteldeutsche Beiträge*, s. 7-47 (uzupełnienia s. 471).

części niniejszego tekstu) ma duże znaczenie także dla problematyki słowiańskiej. Można wymienić przykładowo jedną z wczesnych prac Schlesingera o kształtowaniu się granicy sasko-czeskiej¹⁷, napisaną wspólnie z Helmutem Beumannem rozprawę *Urkundenstudien zur deutschen Ostpolitik unter Otto III.*¹⁸, obszerną (chyba zbyt mało w Polsce docenioną) pracę o kształtowaniu się gminy wiejskiej w dorzeczu środkowej Łaby w dobie średniowiecznej niemieckiej kolonizacji wschodniej¹⁹, przeglądowy artykuł *West und Ost in der deutschen Verfassungsgeschichte des Mittelalters*²⁰, czy „modelową” rozprawę dotyczącą palatium królewskiego (*Pfalz*) w Merseburgu²¹. Dwie ostatnie prace kierują uwagę na miejsce i rolę Waltera Schlesingera w badaniach nad dwoma ważnymi dziedzinami mediewistyki.

Pierwsza z nich to kształtowanie się i dziejowa rola wczesnośredniowiecznych ośrodków i rejonów koncentracji władzy królewskiej, przede wszystkim w Niemczech Środkowych, ale także poza nimi. Tej problematyce Schlesinger już przed wojną poświęcił dwie rozprawy²², a po dłuższej przerwie powracał do niej wielokrotnie, wydawnie poszerzając pole badawcze, a w miarę upływu czasu i gromadzenia doświadczeń pogłębiając swe studia pod względem metodycznym²³. Od tej problematyki niedaleko

¹⁷ Entstehung und Bedeutung der sächsisch-böhmischen Grenze, Neues Archiv für Sächsische Geschichte 59, 1938, s. 6-38.

¹⁸ Urkundenstudien zur deutschen Ostpolitik unter Otto III., Archiv für Diplomatik 1, 1955, s. 132-256, przedruk w: Mitteldeutsche Beiträge, s. 306-412. Wokół tej rozprawy wywiązała się dyskusja pomiędzy autorami a Gerardem Labudą (por. G. Labuda, Fragmenty dziejów Słowiańszczyzny Zachodniej, t. 1, Poznań 1960, s. 123-148: Dokumenty biskupstwa miśnieńskiego jako źródło do dziejów zachodniej granicy Polski w wieku X), kontynuowana przez polskiego uczonego w krytycznej recenzji artykułu Beumanna-Schlesingera w „Studiach Źródłoznawczych” (5, 1960, s. 185-186). Replika niemieckich autorów na krytykę Labudy z 1960 r. znalazła się w uzupełnieniu do przedruku prac Schlesingera (Mitteldeutsche Beiträge, s. 479-487). Labuda znacznie później uznał część swojej krytyki za niesłuszną (G. Labuda, Początki państwa polskiego w historiografii polskiej i niemieckiej, w: Stosunki polsko-niemieckie w historiografii, cz. 1: Studia z dziejów historiografii polskiej i niemieckiej, Poznań 1974, zwłaszcza s. 184-186 i przyp. 85).

¹⁹ Bäuerliche Gemeindebildung in den mitteldeutschen Ländern im Zeitalter der mittelalterlichen deutschen Ostbewegung, w: Mitteldeutsche Beiträge, s. 212-274 (uzupełnienia s. 479), wyd. 2 w: Die Anfänge der Landgemeinde und ihr Wesen, t. 2, Konstanz-Stuttgart 1964 [Vorträge und Forschungen, 8], wyd. 2: 1985, s. 25-87.

²⁰ W: Festgabe für Paul Kirm zum 70. Geburtstag, Berlin 1961, s. 111-131; przedruk w: Beiträge, t. 2, s. 233-253 (uzupełnienia s. 269).

²¹ Merseburg (Versuch eines Modells künftiger Pfalzbearbeitungen), w: Deutsche Königspfalzen. Beiträge zu ihrer historischen und archäologischen Erforschung, t. 1, Göttingen 1963 [Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte, 11/1], s. 158-206, 1 tabl.

²² Burgen und Burgbezirke. Beobachtungen im mitteldeutschen Osten, w: Von Land und Kultur. Beiträge zur Geschichte des mitteldeutschen Ostens. Zum 70. Geburtstag Rudolf Kötzschkes, red. W. Emmerich, Leipzig 1937, s. 77-105 (z mapą opracowaną przez H. Quirina), przedruk w: Mitteldeutsche Beiträge, s. 158-187 (uzupełnienia s. 473-477); Egerland, Vogtland, Pleißenland. Zur Geschichte des Reichsgutes im mitteldeutschen Osten, w: Forschungen zur Geschichte Sachsens und Böhmens, red. R. Kötzschke, Dresden 1937, s. 61-91, przedruk w: Mitteldeutsche Beiträge, s. 188-211 (uzupełnienia s. 477-479).

²³ Die Pfalzen im Rhein-Main-Gebiet, Geschichte in Wissenschaft und Unterricht 16, 1965, s. 487-504 (z 8 il.), przedruk w: Ausgewählte Aufsätze, s. 297-314; Pfalz und Stadt Ulm bis zur Stauferzeit, w: Ulm und Oberschwaben 38, 1967, s. 9-30; Zur Geschichte der Magdeburger Königspfalz, Blätter für deutsche Landesgeschichte 104, 1968, s. 1-31 oraz w: Beiträge zur Geschichte des Erzbistums Magdeburg,

było do badań nad wczesną historią miast. Nie powtarzając już wczesnych (ale zachowujących w zasadzie pełną wartość naukową) prac dotyczących miast saskich, przytoczę (w wyborze) tytuły prac i z tej dziedziny²⁴.

Druga z wymienionych dziedzin, w której Walterowi Schlesingerowi także przypadła pionierska rola, a zarazem dziedzina budząca zrozumiałe szczególne zainteresowanie nauki polskiej, podobnie jak czeskiej, to dzieje niemieckiej kolonizacji wschodniej. Nielatwo było w tym długotrwałym i wszechstronnie obciążonym ideologicznie i politycznie dyskursie przełamywać tradycyjne uprzedzenia. Już pierwsza z prac poświęcona tej problematyce, *Die geschichtliche Stellung der mittelalterlichen deutschen Ostbewegung*, opublikowana w 1957 r. w prestiżowym piśmie²⁵, spotkała się z żywym, bynajmniej nie jednoznacznym, odzewem w nauce²⁶. Charakterystyczne było zastąpienie „tradycyjnego” pojęcia *Ostsiedlung* przez *Ostbewegung*. Miało to sygnalizować zrozumienie wieloaspektowości zjawiska, ale mogło też być rozumiane jako próba jego „rozmycia”, pozbawienia go przeważającej w nauce krajów słowiańskich negatywnej konotacji (w dodatku wzmożonej ideologicznie po 1945 r., także w ZSRR i NRD), symbolizowanej hasłem *Drang nach Osten*. Schlesinger jednak za-

red. F. Schrader, Leipzig 1968, s. 9-43, przedruk w: *Ausgewählte Aufsätze*, s. 315-345; Pfalzen und Königshöfe in Württembergisch Franken und angrenzenden Gebieten, *Jahrbuch des Historischen Vereins für Württembergisch Franken* 53, 1969, s. 3-22; Gedanken zur Datierung des Verzeichnisses der Höfe, die zur Tafel des Königs der Römer gehören, w: *Festschrift für Gerhard Pfeiffer, Neustadt (Aisch) 1975* [*Jahrbuch für fränkische Landesforschung* 34/35], s. 185-203; Bischofssitze, Pfalzen und Städte im deutschen Itinerar Friedrich Barbarossas, w: *Aus Stadt- und Wirtschaftsgeschichte Südwestdeutschlands. Festschrift für Erich Maschke zum 75. Geburtstag, Stuttgart 1975* [Veröffentlichungen der Kommission für geschichtliche Landeskunde in Baden-Württemberg, Reihe B, 85], s. 1-56, przedruk w: *Ausgewählte Aufsätze*, s. 347-401.

²⁴ Burg und Stadt, w: *Aus Verfassungs- und Landesgeschichte. Festschrift zum 70. Geburtstag von Theodor Mayer...*, t. 1, Lindau-Konstanz 1954, wyd. 2: 1973, s. 97-150, przedruk w: *Beiträge*, t. 1, s. 92-147 (uzupełnienia s. 263-265); Städtische Frühformen zwischen Rhein und Elbe, w: *Studien zu den Anfängen des europäischen Städtewesens. Reichenau-Vorträge 1955-1956, Lindau-Konstanz 1958* [Vorträge und Forschungen, 4], wyd. 2: 1975, s. 297-362, przedruk w: *Beiträge*, t. 2, s. 148-212 (uzupełnienia s. 265-268); Forum, villa fori, ius fori. Bemerkungen zu Markgründungsurkunden des 12. Jahrhunderts aus Mitteldeutschland, w: *Aus Geschichte und Landeskunde. Forschungen und Darstellungen. Franz Steinbach zum 65. Geburtstag...*, Bonn 1960, s. 408-440, przedruk w: *Mitteldeutsche Beiträge*, s. 275-305 (uzupełnienia s. 479) oraz w: *Altständisches Bürgertum*, red. H. Stoob, t. 1, Darmstadt 1978 [Wege der Forschung, 352], s. 304-345; Stadt und Burg im Lichte der Wortgeschichte, *Studium Generale* 16, 1963, s. 433-444, przedruk w: *Die Stadt des Mittelalters*, red. C. Haase, t. 1, Darmstadt 1969 [Wege der Forschung, 243], wyd. 2: 1978, s. 95-121; Die älteste Freiburger Stadtrecht. Überlieferung und Inhalt (Mit einem Anhang von Walter Heinemeyer), *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Germ. Abt.* 83, 1966, s. 63-116 (116-126), przedruk w: *Ausgewählte Aufsätze*, s. 431-472 (473-483); Zur Frühgeschichte des norddeutschen Städtewesens, *Lüneburger Blätter* 17, 1968, s. 5-22; Vorstufen des Städtewesens im ottonischen Sachsen, w: *Die Stadt in der europäischen Geschichte. Festschrift für Edith Ennen*, Bonn 1972, s. 234-258, przedruk w: *Ausgewählte Aufsätze*, s. 403-430; Die Markt als Frühform der deutschen Stadt, w: *Vor- und Frühformen der europäischen Stadt im Mittelalter*, cz. 1, Göttingen 1973 [Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Phil.-Historische Klasse, 3/83], wyd. 2: 1975, s. 262-293.

²⁵ HZ 183, 1957, s. 517-542, przedruk w: *Rußland, Europa und der deutsche Osten*, München 1960 [Beiträge zur europäischen Geschichte, 2], s. 9-34 oraz w: *Mitteldeutsche Beiträge*, s. 447-469 (uzupełnienia s. 488).

²⁶ Przykładem może być recenzja G. Labudy w: PZ 14, 1958, z. 1, s. 186-191.

równy w wymienionej, jak również w wielu późniejszych pracach, nie negując epokowego znaczenia zjawiska i wiodącego udziału elementu niemieckiego, podkreślał konieczność uwzględnienia w nim roli elementu rodzimego (głównie słowiańskiego), dostrzegania jego pozytywnych, jak i negatywnych skutków oraz faktu, że „niemiecka” *Ostbewegung* była jedynie częścią (co prawda, zarazem jedną z najważniejszych) paneuropejskiego procesu *melioratio terrae* i czynnikiem wzrostu Europy rozwiniętego średniowiecza. Choć ze względu na brak znajomości języków Schlesinger jedynie w ograniczonym stopniu mógł korzystać z prac uczonych polskich, czeskich, węgierskich czy rosyjskich, zatroszczył się o nawiązanie kontaktów i rzeczowy dialog z nauką wschodnich sąsiadów Niemiec, co w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX w. nie zawsze było to rzeczą prostą. Na lata 1963-1964 datuje się dwie ważne wypowiedzi Schlesingera: o miejscu Czech w dziejach niemieckiej *Ostbewegung*²⁷ i o miejscu średniowiecznej kolonizacji wschodniej w dziejach niemieckiej „nauki o Wschodzie” (*Ostforschung*). Zwłaszcza druga z nich, wygłoszona w trakcie dorocznego posiedzenia Rady Naukowej marburskiego Instytutu Herdera w maju 1963 r., zasługuje na uwagę nie tylko ze względu na swą odważną treść, jak również na pewne okoliczności towarzyszące. Otóż, jak się okazuje, część audytorium nie była skłonna podzielić bez reszty poglądów Schlesingera, a materiały posiedzenia (zawierające referat i głosy dyskusyjne) wydano jedynie do użytku wewnętrznego i dlatego w bardzo ograniczonym zakresie mogły znaleźć się w naukowym obiegu²⁸. Referat Schlesingera w pełni udostępniono dopiero po upływie lat 33²⁹.

Rolę przełomową w niemieckim i międzynarodowym dyskursie naukowym w interesującej nas w tej chwili problematyce dość zgodnie przypisuje się trzem zainspirowanym przez Schlesingera konferencjom Konstancjańskiej Grupy Roboczej w Reichenau w latach 1970-1972 z szerokim udziałem uczonych polskich (Benedykt Zientara, Stanisław Trawkowski), czeskich, węgierskich i słoweńskich, z których okazały, zredagowany przez Schlesingera i z jego istotnym autorskim udziałem³⁰, tom

²⁷ Die böhmische Länder in der Geschichte der deutschen Ostbewegung, w: Zwischen Frankfurt und Prag, München 1963, s. 25-50.

²⁸ Die mittelalterliche deutsche Ostbewegung und die deutsche Ostforschung, w: Deutsche und europäische Ostsiedlungsbewegung, Marburg/Lahn 1964, s. 7-46.

²⁹ Die mittelalterliche deutsche Ostbewegung und die deutsche Ostforschung, ZfO 46, 1997, z. 3, s. 427-457. O perypetiach związanych z wystąpieniem Schlesingera w Marburgu w 1963 r. zob. E. Mühle, „Ostforschung”. Beobachtungen zu Aufstieg und Niedergang eines geschichtswissenschaftlichen Paradigmas, tamże, s. 317-350, zwłaszcza s. 345 nn. W artykule Mühlego także interesujące i pouczające informacje o wcześniejszych reakcjach nauki niemieckiej na artykuł Schlesingera z 1957 r. Zauważmy wyrażoną w tekście Schlesingera (1997, s. 451) może nazbyt sarkastyczną krytyczną uwagę pod adresem Gerarda Labudy: „da Herr Labuda sicherlich kein Kommunist ist, der mich nicht verstehen k a n n, wird er mich nicht verstehen wollen”.

³⁰ Die deutsche Ostsiedlung des Mittelalters als Problem der europäischen Geschichte, red. W. Schlesinger, Sigmaringen 1975 [Vorträge und Forschungen, 18]. W tomie tym znalazły się dwa obszerne studia Schlesingera: otwierający artykuł Zur Problematik der Erforschung der deutschen Ostsiedlung (s. 11-30) i Flemmingen und Kühn. Zur Siedlungsform niederländischer Siedlungenn des 12. Jahrhunderts im mitteldeutschen Osten (s. 263-309).

materiałów ukazał się w 1975 r. i doczekał się szeregu na ogół pozytywnych recenzji³¹. Do roli Schlesingera w ośrodku konstancjańskim powrócimy jeszcze niżej.

Do tematyki średniowiecznej kolonizacji niemieckiej Schlesinger powracał także później, zarówno w lokalnym, środkowoniemieckim³², jak również szerszym – europejskim wymiarze³³. Zarazem drugie z tych studiów kieruje uwagę na kolejną dziedzinę naukowej twórczości Waltera Schlesingera, jakim były dzieje kształtowania się narodu i państwowości niemieckiej. Żeby zacząć niejako „od końca”, warto wspomnieć o pochodzącym ze schyłku drogi naukowej uczzonego artykule *Die Entstehung der Nationen. Gedanken zu einem Forschungsprogramm*³⁴, który to program badawczy powstał zresztą z inicjatywy samego Schlesingera. Dzieje polityczne i ustrojowe (zgodnie z konsekwentnie przez tego uczzonego realizowanym postulatem ścisłego związku obu tych sfer) państwa Franków, Królestwa Franków Wschodnich i Niemiec, zajmowały od dawna jedno z uprzywilejowanych miejsc w jego twórczości. Już wykład habilitacyjny na Uniwersytecie Lipskim z 1940 r. dotyczył postaci cesarza Arnulfa i jego roli w genezie państwa i narodu niemieckiego³⁵. Nieco wcześniejszych czasów dotyczą artykuły: *Die Franken im Gebiet östlich des mittleren Rheins. Skizze eines Forschungsprogramms*³⁶, *Kaisertum und Reichsteilung. Zur Divisio regnorum von 806*³⁷ i *Die Auflösung des Karlsreiches*³⁸. Ścisłe rzeczowy i obiektywny charakter, mimo bez wątpienia politycznej aktualności pracy zbiorowej, w której się ukazał, ma artykuł Schlesingera *Die Grundlegung der deutschen Einheit im frühen*

³¹ Wymienię jedynie polskie: B. Geremek w: ZH 43, 1978, z. 2, s. 106-109 i J. Strzelczyk, *Studia Historica Slavo-Germanica* 7, 1978, s. 167-173. Por. poza tym obszerny artykuł recenzyjny H. K. Schulzego, *Die deutsche Ostsiedlung des Mittelalters. Bilans und Aufgaben*, ZfO 26, 1977, z. 3, s. 453-466.

³² *Die mittelalterliche Ostsiedlung im Herrschaftsraum der Wettiner und Askanier*, w: *Deutsche Ostsiedlung in Mittelalter und Neuzeit*, Köln-Wien 1971 [Studien zum Deutschtum im Osten, 8], s. 44-64.

³³ *Zur politischen Geschichte der fränkischen Ostbewegung vor Karl dem Großen*, w: Althessen im Frankenreich, red. W. Schlesinger, Sigmaringen 1975 [Nationes. Historische und philologische Untersuchungen zur Entstehung der europäischen Nationen im Mittelalter, 2], s. 9-61, przedruk w: *Ausgewählte Aufsätze*, s. 1-48.

³⁴ *W: Aspekte der Nationenbildung im Mittelalter. Ergebnisse der Marburger Rundgespräche 1972-1975*, red. H. Beumann, W. Schröder [Nationes. Historische und philologische Untersuchungen zur Entstehung der europäischen Nationen im Mittelalter, 1], Sigmaringen 1978, s. 11-62, przedruk w: *Ausgewählte Aufsätze*, s. 125-172.

³⁵ *Kaiser Arnulf und die Entstehung des deutschen Staates und Volkes*, HZ 163, 1941, s. 457-470, przedruk w: *Die Entstehung des deutschen Reiches*, red. H. Kämpf, Darmstadt 1956 [Wege der Forschung, 1], wyd. 2: 1980, s. 94-108 (uzupełnienia 1955, s. 108-109) oraz w *Beiträge*, t. 1, s. 233-244 (uzupełnienia s. 346).

³⁶ *Hessisches Jahrbuch für Landesgeschichte* 15, 1965, s. 1-22, przedruk w: *Siedlung, Sprache und Bevölkerungsstruktur im Frankenreich*, red. F. Petri, Darmstadt 1973 [Wege der Forschung, 49], s. 639-667.

³⁷ *W: Forschungen zu Staat und Verfassung. Festgabe für Fritz Hartung*, Berlin 1958, s. 9-51, przedruk w: *Beiträge* t. 1, s. 193-232 (uzupełnienia s. 345) oraz w: *Zum Kaisertum Karls des Großen*, red. G. Wolf, Darmstadt 1972 [Wege der Forschung, 38], s. 116-173.

³⁸ *W: Karl der Große. Lebenswerk und Nachleben*, t. 1, red. H. Beumann, Düsseldorf 1965, s. 792-857, przedruk w: *Ausgewählte Aufsätze*, s. 49-124.

*Mittelalter*³⁹. Osobne miejsce w bibliografii Schlesingera zajmuje spora grupa prac dotyczących procedur i przebiegu wyborów królewskich w Niemczech⁴⁰. Raczej wyjątkowo, ale w bezpośrednim związku z problematyką i terytorium uprzywilejowanym w twórczości Schlesingera, pojawia się w nich późne średniowiecze⁴¹.

Kolejną dziedziną badań, w której dorobek i zasługi Schlesingera są niepodważalne, a zarazem nie tylko trudną, lecz także – podobnie, choć w inny sposób, jak problematyka *Ostsiedlung/Ostbewegung* – wielorako uwikłaną pozamerytorycznie, są społeczno-polityczne instytucje życia ludów germańskich i plemion niemieckich. W tej dziedzinie Schlesinger musiał niejednokrotnie cofać się w głęboką przeszłość. Odnotujemy prace naszym zdaniem najbardziej znaczące⁴².

Historią kultury, ideologii, mentalności, sztuki Schlesinger się raczej nie zajmował, dlatego pozycję odosobnioną w jego twórczości zajmuje monografia *Meißner Dom und Naumburger Westchor. Ihre Bildwerke in geschichtlicher Betrachtung*⁴³. Uzupełnia ona jednak jak gdyby panoramę problemów dotyczących Saksonii i Turynii, zawsze

³⁹ W: Die deutsche Einheit als Problem der europäischen Geschichte, red. C. Hinrichs, W. Berges, Stuttgart 1960 [Geschichte in Wissenschaft und Unterricht. Beiheft], s. 5-45, przedruk w: Beiträge, t. 1, s. 245-285 (uzupełnienia s. 346-348).

⁴⁰ Die Anfänge der deutschen Königswahl, w: Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Germ. Abt. 66, 1948, s. 381-440, przedruk w: Die Entstehung des deutschen Reiches (jak w przyp. 37), s. 313-382 (uzupełnienia s. 382-385) i w Beiträge, t. 1, s. 139-192 (uzupełnienia s. 342-344); Karlingische Königswahlen, w: Zur Geschichte und Problematik der Demokratie. Festgabe für Hans Herzfeld, Berlin 1958, s. 207-264, przedruk w: Beiträge, t. 1, s. 88-138 (uzupełnienie s. 341-342) i w: Königswahl und Thronfolge in fränkisch-karolingischer Zeit, red. E. Hlawitschka, Darmstadt 1975 [Wege der Forschung, 247], s. 190-266; Zur Erhebung Karls des Kahlen zum König von Lothringen 869 in Metz, w: Landschaft und Geschichte. Festschrift für Franz Petri zu seinem 65. Geburtstag, Bonn 1970, s. 454-475, przedruk w: Königswahl und Thronfolge, s. 287-324 i w: Ausgewählte Aufsätze, s. 173-198; Die Königserhebung Heinrichs I. zu Fritzlar im Jahre 919, w: Fritzlar im Mittelalter, Fritzlar 1974, s. 121-143, przedruk w: Ausgewählte Aufsätze, s. 199-220; Die Königserhebung Heinrichs I., der Beginn der deutschen Geschichte und die deutsche Geschichtswissenschaft, HZ 221, 1976, s. 529-552 (wykład inauguracyjny 30. kongres historyków niemieckich w Brunzswiku 2 października 1974 r.); Erbfolge und Wahl bei der Königerhebung Heinrichs II. 1002, w: Festschrift für Hermann Heimpel zum 70. Geburtstag..., t. 3, Göttingen 1972, s. 1-36, przedruk w: Ausgewählte Aufsätze, s. 221-253; Die sogenannte Nachwahl Heinrichs II. in Merseburg, w: Geschichte in der Gesellschaft. Festschrift für Karl Bosl zum 65. Geburtstag, Stuttgart 1974, s. 350-369, przedruk w: Ausgewählte Aufsätze, s. 255-271; Die Wahl Rudolfs von Schwaben zum Gegenkönig 1077 in Forchheim, w: Investitur und Reichsverfassung, red. J. Fleckenstein, Sigmaringen 1973 [Vorträge und Forschungen, 17], s. 61-85, przedruk w: Ausgewählte Aufsätze, s. 274-296.

⁴¹ Zur Geschichte der Landesherrschaft in den Marken Brandenburg und Meissen während des 14. Jahrhunderts, w: Der deutsche Territorialstaat im 14. Jahrhundert, t. 2, red. H. Patze, Sigmaringen 1971 [Vorträge und Forschungen, 14], wyd. 2: 1985, s. 101-126.

⁴² Herrschaft und Gefolgschaft in der germanisch-deutschen Verfassungsgeschichte, HZ 176, 1953, s. 225-275, przedruk w: Herrschaft und Staat im Mittelalter, red. H. Kämpf, Darmstadt 1956 [Wege der Forschung, 2], wyd. 2: 1984, s. 135-190 (wersja uzupełniona) i w: Beiträge, t. 1, s. 9-52 (uzupełnienia s. 335-338); Über germanisches Heerkönigtum, w: Das Königtum. Seine geistigen und rechtlichen Grundlagen. Mainauvorträge 1954, Lindau-Konstanz 1956 [Vorträge und Forschungen, 3], wyd. 2: 1973, s. 105-141, przedruk w: Beiträge, t. 1, s. 53-87 (uzupełnienia s. 339-341); Randbemerkungen zu drei Aufsätzen über Sippe, Gefolgschaft und Treue, w: Alteuropa und die moderne Gesellschaft. Festschrift für Otto Brunner, Göttingen 1963, s. 11-59, przedruk w: Beiträge, t. 1, s. 286-334 (uzupełnienia s. 348).

⁴³ Münster-Köln 1952 [Beihefte zum Archiv für Kulturgeschichte, 2], ss. 99.

Schlesingerowi najbliższych. Przypomnijmy wczesne prace z monografią habilitacyjną na czele czy dwutomową syntezą średniowiecznych dziejów Kościoła w Saksonii, dopełnioną rozprawą o ustroju i gospodarce biskupstwa w Miśni⁴⁴. Schlesinger najchętniej wypowiadał się w gruntownych i – jak widzieliśmy – niekiedy obszernych rozprawach na różnych łamach oraz w licznych recenzjach (których w niniejszym omówieniu w zasadzie nie uwzględniliśmy), kilkakrotnie jednak wziął czynny autorski i zarazem redakcyjny udział w poważnych naukowych przedsięwzięciach zbiorowych. Do ósmego i dziewiątego wydania renomowanej i wielokrotnie wznowianej (także w wersji kieszonkowej) „Gebhardtowskiej” historii Niemiec, do trzynastego tomu: *Die deutschen Territorien*, współautorstwa F. Uhlhorna, napisał partię „wschodnią”⁴⁵. Wraz z Hansem Patze był redaktorem wielotomowej *Historii Turynгии*, w której pierwszym tomie zamieścił obszerny tekst dotyczący wczesnego średniowiecza⁴⁶. Wreszcie w zredagowanym przez siebie ósmym, poświęconym Saksonii, tomie poczytnej serii „Handbuch der historischen Stätten Deutschlands” napisał obszerny wstęp, będący „historycznym wprowadzeniem”⁴⁷, nie licząc wielu artykułów poświęconych poszczególnym miejscowościom.

Choć główną domeną Schlesingera były dogłębne studia typu monograficznego, nie stronił również od zabierania głosu w kwestiach bardziej metodycznej natury lub prób bilansu i formułowania postulatów pod adresem przyszłych badań. Można tu wymienić: *Verfassungsgeschichte und Landesgeschichte*⁴⁸, *Stand, Probleme und Aufgaben der ostmitteldeutschen Landesgeschichte*⁴⁹, *Archäologie des Mittelalters in der Sicht des Historikers*⁵⁰. Na uwagę zasługuje interesująca, także z metodycznego punktu widzenia, grupa rozpraw z późnego okresu twórczości Schlesingera, dotycząca terminologii i znaczenia pojęcia *Hufe*⁵¹.

⁴⁴ *Verfassung und Wirtschaft des mittelalterlichen Bistums Meißen*, w: *Das Hochstift Meißen. Aufsätze zur sächsischen Kirchengeschichte*, red. F. Lau, Berlin 1973 [Herbergen der Christenheit. Jahrbuch für deutsche Kirchengeschichte, Sonderband], s. 33-53 i mapa s. 79.

⁴⁵ Bruno Gebhardt, *Handbuch der deutschen Geschichte*, wyd. 8: red. H. Grundmann, t. 2, Stuttgart 1955, s. 531-617; wyd. 9: Stuttgart 1970, s. 667-764; wydanie „kieszonkowe” (jako tom XIII) München 1974, wyd. 5: 1984, s. 203-361.

⁴⁶ *Das Frühmittelalter*, w: *Geschichte Thüringens*, t. 1, red. H. Patze, W. Schlesinger, Köln-Graz 1968 [Mitteldeutsche Forschungen, 48/1], wyd. 2: 1985, s. 316-380, 429-435.

⁴⁷ *Handbuch der historischen Stätten Deutschlands*, Stuttgart 1965, s. XV-LXX.

⁴⁸ *Hessisches Jahrbuch für Landesgeschichte* 3, 1953, s. 1-34, przedruk w: *Beiträge*, t. 2, s. 9-41 (uzupełnienia s. 254-261) i w: *Probleme und Methoden der Landesgeschichte*, red. P. Fried, Darmstadt 1978 [Wege der Forschung, 492], s. 117-172.

⁴⁹ *Rheinische Vierteljahresblätter* 34, 1970, s. 130-157.

⁵⁰ *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters* 2, 1974, s. 7-31, przedruk w: *Ausgewählte Aufsätze*, s. 615-646.

⁵¹ *Vorstudien zu einer Untersuchung über die Hufe*, w: *Kritische Bewahrung. Beiträge zur deutschen Philologie. Festschrift für Werner Schröder zum 60. Geburtstag*, Berlin 1974, s. 15-85, przedruk w: *Ausgewählte Aufsätze*, s. 485-541; *Hufe und Mansus im Liber donationum des Klosters Weißenburg*, w: *Beiträge zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte des Mittelalters. Festschrift für Herbert Helbig zum 65. Geburtstag*, Köln-Wien 1976, s. 33-85 i 2 mapy, przedruk w: *Ausgewählte Aufsätze*, s. 543-585; *Die Hufe im Frankenreich*, w: *Untersuchungen zur eisenzeitlichen und frühmittelalterlichen Flur in Mitteleuropa und ihre Nutzung*, cz. 1, Göttingen 1979 [Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Philologisch-Historische Klasse, 3/115], s. 41-70, przedruk w: *Ausgewählte Aufsätze*, s. 587-614.

Spośród wielorakich i różnorodnych inicjatyw naukowych, w których Schlesinger odegrał ważną, jeżeli nie wręcz inspirującą rolę (a z których w niniejszym szkicu wspomniałem o kilku), wymienilibym jeszcze założoną w 1954 r. wraz ze sławistą Reinholdem Oleschem i germanistą Ludwigiem Erichem Schmittem serię wydawniczą „Miteldeutsche Forschungen”, współredagowaną przez Schlesingera aż do śmierci (1954-1984 – 90 tomów). Ukazało się w niej bardzo wiele monografii, podstawowych dla różnych dziedzin dziejów Niemiec wschodnich oraz niemiecko-słowiańskiego pogranicza, w tym *Kirchengeschichte Sachsens* samego Schlesingera oraz wspomniana wielotomowa *Historia Turynii* pod redakcją Waltera Schlesingera i Hansa Patzego. Jak zdaje się wynikać z dostępnych mi materiałów, zwłaszcza z kilkakrotnie wspomnianego artykułu tego ostatniego uczonego – jednego z najbliższych i najdłuższych współpracowników i przyjaciół Schlesingera – był Schlesinger człowiekiem raczej niekonfliktowym i nastawionym koncyliacyjnie, choć przy tak znacznym zaangażowaniu badawczym i organizacyjnym dochodziło niekiedy do spięć i nieporozumień⁵². Różnice poglądów, nawet daleko idące, w kwestiach merytorycznych nie wpływały jednak na stosunki osobiste, nawet o przyjacielskim charakterze, czego przykładem mogą być polemiki z czeskim mediewistą Františkem Grausem (1921-1989).

Autorytet Schlesingera w niemieckiej mediewistyce nie był raczej kwestionowany, ale jego prace i poglądy niezbyt intensywnie torowały sobie drogę za granicą. Bardzo niewiele prac Schlesingera ukazywało się poza granicami Niemiec, w innych językach niż niemiecki⁵³. Pomijając inne, zapewne poważniejsze merytoryczne i metodologiczne względy, przyczyniły się do tego bez wątpienia pewne cechy osobowości uczonego. Oddajmy głos Hansowi Patzemu⁵⁴: „Das Bedürfnis nach Sicherheit in der Urteilsbildung aufgrund vollständiger Sachkenntnis hat auch seinen Erfahrungshorizont bestimmt und begrenzt. Schlesinger hat auf Reisen den deutschen Sprachraum nur selten verlassen. Prag lernte er erst im höheren Alter kennen und lieben. In den letzten Jahren, auch noch während seiner Krankheit, verbrachte er den Urlaub regelmäßig in Südtirol. Auch Österreich, vor allem das Mühlviertel und

⁵² H. Patze (Erinnerungen, s. XIX) wspomina o nieporozumieniach z „guru” powojennej bawarskiej mediewistyki Karlem Boslem (1908-1993), wynikłych co prawda ze względów merytorycznych, ale do nich się nieograniczających, o niedoprowadzonej do pomyślnego końca berlińskiej inicjatywie opracowania kilkutomowej *Historii Brandenburgii i Berlina* („Freilich erwies sich in Berlin Johannes Schultze selbst für Schlesinger als ein unüberwindliches Hindernis”) (s. XVI) oraz o tle wystąpienia Schlesingera w 1974 r. z berlińskiej Komisji Historycznej.

⁵³ Artykuł *Herrschaft und Gefolgschaft in der germanisch-deutschen Verfassungsgeschichte* doczekał się niepełnego przekładu na język angielski: *Lord and Follower in Germanic Institutional History*, w: *Lordship and Community in Medieval Europe. Selected Readings*, red. F. L. Cheyette, New York etc. 1968, s. 64-99; *Der Markt als Frühform der deutschen Stadt* (zob. przyp. 26): *The Market as an Early Form of the German Town*, w: *The Comparative History of Urban Origins in Non-Roman Europe: Ireland, Wales, Denmark, Germany, Poland and Russia from the Ninth to the Thirteenth Century*, red. H. B. Clarke, A. Simms, Oxford 1985 [British Archaeological Reports International Series, 255], s. 237-247 (także wersja skrócona). Jeśli czegoś nie przeoczyłem, jedynym obcojęzycznym tekstem opublikowanym za życia Schlesingera był artykuł: *Early Medieval Fortifications in Hesse. A General Historical Report*, *World Archaeology* 7, 1976 (London), z. 3, s. 243-260.

⁵⁴ H. Patze, *Erinnerungen*, s. XXVII-XXVIII.

Oberösterreich, hat er häufig besucht. Die Österreicher waren ein Menschenschlag, dem er sich durch gleiche Geschichte verbunden fühlte”.

I dalej:

„Rom hat er ebenso wenig gesehen wie Paris und London. Auch die Tagungen in Spoleto hat er trotz seines internationalen Ansehens nie besucht. Diese Zurückhaltung lag nicht nur an fehlenden aktiven Sprachkenntnissen. Die Kunst der Romanen zu verbindlicher, liebenswürdigen Darstellung, wie sie auf internationalen Kongressen üblich ist, ging ihm ab. Wer einen Überblick über den Tagungsbetrieb in den letzten 30 Jahren⁵⁵ hat, kann sagen, daß eine der nicht fixierbaren Wirkungen Schlesingers nicht allein von seinen Diskussionsbeiträgen, sondern auch von den langen Debatten ausging, die sich bis in die Nächte hinzogen. Angeregt vom Wein, wurden wissenschaftliche Themen stundenlang diskutiert. Wissenschaftliche Diskussionen und Geselligkeit bildeten für ihn eine Einheit”.

W Polsce prace Waltera Schlesingera cieszyły się na ogół uznaniem, choć recepcja długo miała charakter raczej powierzchowny. O kontaktach osobistych z polskimi uczonymi brak wiadomości, chociaż przy okazji wspomnianych konferencji Konstancjańskiej Grupy Roboczej w Reichenau dotyczących średniowiecznej, niemieckiej ekspansji wschodniej w ogólnoeuropejskim kontekście, a także niektórych innych spotkań z udziałem polskich uczestników, musiało dojść do wzajemnego poznania się. Z obszernej palety twórczości Schlesingera najbardziej interesowały polskich uczonych społeczne dzieje wczesnośredniowiecznych Niemiec (co rozumiałe, jeżeli uwzględnić niedostatek odnośnych danych do wczesnych dziejów Słowian i konieczność ujęć komparatystycznych⁵⁶), a w jeszcze większym stopniu dzieje Słowiańszczyzny połabskiej, zwłaszcza jej strefy południowej – serbskiej, oraz kompleks zagadnień związanych z niemiecką kolonizacją wschodnią. W tych dziedzinach wkład Schlesingera jest tak istotny i oczywisty, że nie można go pominąć. Na ogół były to jednak tylko odwołania do poszczególnych prac, za wyjątki można uznać bodaj jedynie wymienioną monografię Karola Modzelewskiego oraz wzmiankowaną wyżej (zob. przyp. 20) dyskusję Beumanna i Schlesingera z G. Labudą.

Jerzy Strzelczyk

⁵⁵ Pisane w 1987 r.

⁵⁶ Przykładowo można w tym kontekście wymienić Początki Polski Henryka Łowmiańskiego (tomy 3-5), a zwłaszcza Barbarzyńską Europę Karola Modzelewskiego z 2004 r.